

S tudja a szív, a kéz, meg a száj...

Radnóti Miklós

Amikor cserebogarak voltunk

Bandi bácsi szivarozott, és örült, ha ránk szózhatta üres szivarosdobozait, amelyek a nappaliban voltak felhalmozva. De ne legyen belőle állatkínzás, dörmögte Bandi bácsi a füstfelhő mögül, fúrjatok lyukakat a dobozok tetejébe, és tegyetek be nekik faleveleket is. Mi pedig a szivarosdobozokba gyűjtöttük a cserebogarakat, de még előtte betettünk nekik néhány zöld levelet is, hogy jobban érezzék magukat. Utólag úgy gondolom, hogy a bogarak szörnyen érezhették magukat a dobozban, még ha ki is vettük őket néha onnan. Engem nem zavart, ha a kézfejemen mászkáltak, de Ági, a barátnőm, sírva kiabált: Tüntessétek el őket, tüntessétek el őket! Mi pedig visszadugtuk a cserebogarakat a dobozba. Néha a fülemhez tartottam a dobozt, hallgatóztam, hogy mozognak-e a bogarak, de egy hang sem hallatszott, és az ide-oda guruló levelek zizegése is csak akkor, ha már kiszáradtak. Hogy szabadon engedjük-e a bogarakat? Erre nem emlékszem, de a száraz falevelek halk zörgését még most is hallom a fülemmel, és orromban érzem Bandi bácsi szivarjának füstjét.

Később, amikor mi voltunk a cserebogarak, már rég felfogtam, hogy nagyon nagy a baj. Tizenkét éves voltam, elég kis növésű, de a szüleim tudták, hogy nem maradhatott előttem titokban semmi. Ők is, én is tisztán láttunk mindent. »Aki zsidó, nem magyar«, üvöltötték a nyilasok az utcán, és még én is megértettem a valódi mondandójukat: »Tüntessétek el őket, tüntessétek el őket!« 1944 márciusában aztán a németek is bevonultak az Magyarországra. Tényleg nagyon rossz volt a helyzet. A szüleimet, a szüleim testvéreit, de még Bandi bácsit is hatalmába kerítette a félelem, és már csak lábujjhegyen mertek járni. Ha nyilasok jöttek szembe az utcán, a szüleink megfogták a kezünket, és igyekeztek gyorsan és feltűnés nélkül átmenni a másik oldalra. De ha erre nem volt mód, akkor láttuk, ahogy összeroppantak, kieresztették a levegőt, láthatatlanná akartak válni, vagy kezünket fogva becsusszanni az utca kövezetének legkisebb részébe is. De ez sem segített. Újra és újra hallottuk a csürhe ordítását, éreztük a kitörő gyűlöletet. A németek nem üvöltöttek. Úgy masíroztak el mellettünk, mint a felhúzzható játékbabák, mintha nem is léteztünk volna már. Ma tudom, hogy a magyar hatóságok segítségével listáztak minket, így idejük se volt üvöltözni. Az Astoriában voltak elszállásolva, amelynek a

kávéházába Bandi bácsi és apám is szeretett járni régebben. A nyitott ablakokon keresztül hallottuk, ahogy kattogtak az írógépek, és az épület mellett elhaladva láttuk, ahogy lobogtak a szobák fehér függönyei, mintha útra készült és búcsút intett volna a szálloda. Gyönyörű nyárelő volt, de abban az évben egyetlen igazi cserebogarat sem láttam. De hiszen majdnem felnőtt voltam már.

De még mindig megvoltak a hosszú copfjaim, amikre nagyon hiú voltam. A világ legszebb copfjai voltak, és szerettem azokat a perceket, amikor anyám reggelente átkefélte és befonta a hajamat. Milyen színű legyen, kérdezte a végén, és minden egyes alkalommal gurultunk a nevetéstől, mert mindig piros masnit akartam, és más színű szalagunk nem is volt. Mi lesz az én kis Évikém, ha nagy lesz, kérdezte ilyenkor, de egyre ritkábban, és amikor megkérdeztem, miért nem akarja már tudni, hogy mi leszek, ha nagy leszek, csak annyit mondott: Mindennek eljön az ideje, mindenre van megoldás, de éreztem a félelmét és az aggodalmát, amikor belekötötte a szalagot a hajamba, és nagyon szorosan magához ölelt. Ahogy már mondtam, nagyon szerettem a copfjaimat, pedig a fiú osztálytársaim az iskolaudvaron bosszantásból mindig megpróbálták meghúzni, vagy ki akarták tépni a hajamból a piros szalagot. De ilyenkor a barátnőim ökölrel fenyegették meg őket, és szitkozódva rájuk támadtak, ők meg nevetve elfutottak. Tőlük nem féltünk.

Most apámról kell mesélnem, aki már kisgyerekkoromban minden nap elvitt a Gellért fürdőbe, és egyszerűen behajított a medencébe. Türelmetlen ember volt, és imádta a vizet. Nem volt az egyenletes, nyugodt tempózás embere, ő a medence széléről vetette bele magát a vízbe, mint egy rozmár, és elkezdett csapkodni, kézzel-lábbal kapálózni, míg a többiek szitkozódva el nem menekültek a közeléből, hogy el ne kapja őket a felvert vízzuhatag. Újra és újra prüszkölve kifújta a levegőt, és lelkesen kiáltozott: Micsoda élvezet, micsoda élvezet! És akkor ott a fürdőben azok az idős hölgyek is elmosolyodtak, akik egyébként lenézően méregették, és sértődötten felhúzták az orrukat mindennapos produkciója láttán. Ha apámmal szemben bizalmatlanok voltak is, engem szerettek és sajnáltak: Ez a törékeny gyermek és ez az eszeveszettül tomboló ember, aki a medence vizében olyan hullámot tudott verni, hogy néha még a lábukig és a fürdőcipőjükig is felcsapott. Vadember, kis híján vízbe fojtotta azt a gyereket. Minden reggel lélegzet-visszafojtva követték tekintetükkel, ahogy apám, nyakában velem, belép a lengőajtón, és a medence felé veszi az útját. Jó reggelt kívánt a fürdőmestereknek, meghajtotta magát a hölgyek előtt, miközben én még mindig a nyakában ültem, odaállt pontosan a »A medence széléről a vízbe ugrani szigorúan tilos« feliratú tábla mellé, oldalra

dőlt, beborított a vízbe, majd utánam zuhant. A hölgyek ijedten húzták arrébb fürdőcipőjüket: Ez a borzasztó ember!

Hétéves voltam, amikor apámnak feltűnt, hogy ugyanazt csinálom a vízben, mint ő. Minden végtagomat mozgattam, és nem süllyedtem el. De hát te nem is úszol, kiáltotta apám felháborodottan, csak kapálózol. És rögtön hívta Bencét, az úszómestert, akit a legjobban szerettem, és akinek mindig szivart ajándékozott: A gyerek nem úszik, Bence, csak úgy tesz, elég ebből, tanítsa csak meg úszni az a gyereket. És kitolta magát a medencéből, vette a fürdőköpenyét és a cigarettásdobozát, és elment a barátaihoz, akiket én mind bácsinak szólítottam, és akik elhalmoztak édességgel és apró ajándékokkal. Bence szigorú tanár volt, fizetségül az eddigieknél is több szivart kapott, és miközben megpróbált megtanítani az úzás alapjaira, a férfiszalonból könnyű füstfellegek szálltak be a medencetérbe.

Apám szerint Bence volt a legjobb fürdőmester a világon, de az úzásoktatáshoz nem nagyon értett. Rendszeresen gyakorolta velem a kar- és lábtempókat a hölgyek figyelmes tekintetétől követve, de ahogy beszálltam a medencébe és eleresztettem magam, a testem mintha megtagadott volna minden megtanult mozdulatot, úgy fel-alá táncoltam a víz hullámain mint a parafadugó, amivel Bencét az örületbe kergettem, olyannyira, hogy a medence szélén fel- alá futkosott, majd leüvöltött hozzám a medencébe: Ússzál már, ússzál már, a fene egye meg, mire az egyik hölgy rászólt: Micsoda goromba ember maga, hogy megijesztette azt a szegény gyereket! A többi hölgy egyetértően sziszegett a fekvőszékéről, úgyhogy Bence jobbnak látta elmenekülni, és magamra hagyott ficánkoló örömmel és a vízzel. Amikor látta, hogy apám visszajött a férfiszalonból, odaállt mellé, az ujjával rám mutatott, és mogorván mondta: Nem sikerül, én mindent megpróbáltam, a copfok miatt nem megy. Amikor a Gellért fürdőből gyalog hazafelé tartottunk, és apám, mint mindig, a sétabotjával hadonászott, időnként éreztem a copfjaimon nyugvó tekintetét.

Tudom, hogy az eset után apám beszélt anyámmal a copfjaimról, de ebben az ügyben anyámé volt az utolsó szó. Így aztán a copfjaim, apám és én továbbra is együtt jártunk a fürdőbe, együtt pancsoltunk a vízben. Ahogy apám átment a barátaihoz, tekintetemmel megkerestem Bencét, a fürdőmestert, aki a távolból szomorúan és hallgatagon meredt rám. És hogy a szomorú Bence egy kicsit örüljön, elkezdtem a vízben utánozni a begyakorolt mozdulatokat, újra és újra, és egyszer csak tudtam, hogy úszom, és Bence mosolygott. De apámnak nem mondtunk semmit.

Így éltünk, míg a családuk számára el nem jött a világvége, amiről nem akartunk tudomást venni, még akkor sem, amikor már rég sötét időket éltünk, és a Gellért fürdőben töltött idő csak szép emlék volt, amely felhőként ült napjaink fölött, elérhetetlen távolban. Tizenkét éves voltam. Apámat elvitték munkaszolgálatba, azt sem tudtuk, hol van, mi van vele. Anyám reggelente könnyes szemmel fonta a copfomat, de a félelmünkről nem beszéltünk. Ne menj ki az utcára, maradj a lakásban, mondta anyám, mielőtt elindult dolgozni. Én pedig benn maradtam a lakásban, ami nem is a mi lakásunk volt. Új lakásokba költöztettek bennünket, ahol más zsidó családokkal összezsúfolva éltünk. És ahogy nem volt már meg a lakásunk, nem volt meg az iskola sem. Visszahozhatatlanul eltűnt az életemből az oda vezető úttal és az iskolaudvarral együtt, ahol a fiúk a copfomat húzgálták. Ültünk a lakásban, és arra gondoltunk, milyen szörnyű helyzetben vagyunk.

A ránk aggatott csillagok miatt egyébként sem szívesen mentem ki az utcára. Tiltakoztam, mikor anyám felvarrta a sárga rongyokat a ruhánkra, de hiába. Ezek a dolgok és a napok, amikor történtek, összefolynak a szemem előtt. Annyira szeretnék még több szép emlékről mesélni és nem erről az életről, amelybe belepréseltek és napról napra mélyebben belenyomtak bennünket. Ma sem tudom, hogy nem tudok emlékezni, vagy nem akarok emlékezni. Azt hiszem, már régen falat építettem ezek köré a hónapok köré, és sosem fogom tudni lebontani: Mert tudom, hogy mi vár mögötte.

Hol volt anyám akkor, amikor apám lesoványodva, beesett arccal felbukkant a lakásban, mert hazaparancsolták a munkaszolgálatról, hogy ott várjon, míg a németek elszállítják? Azt mondták, Németországba vezénylik őket munkaszolgálatra. És mert annyira hiányzott, könnyörögni kezdtem: Apa, vigyél magaddal Németországba, kérlek, vigyél magaddal. Én is tudok dolgozni. Hogy én is szörnyen hiányoztam neki, azt abból láttam, hogy nem mondott azonnal nemet, hanem vizsgálódva méregetett. Szinte láttam, ahogy jártak a gondolatok a fejében. Te lány vagy, nem jöhetsz velem, a németeknek csak a férfiak kellene, húzd ki magad, hogy nagyobbnak tűnj, és – ezt nagyon határozottan mondta – a copfjaidat le kell vágni. És miközben körülöttem minden egyre gyorsabban és gyorsabban kezdett forogni, az idegen konyhaszekrény fiókjaiban kotorászva ollót kerestem. Fordulj meg, gyorsan, míg anyád be nem jön, nem fog fájni, kicsim, ne félj. Anyám nem jött be, én pedig hallottam az olló hangját.

Anya még mindig nincs itt, és én újabb lesoványodott férfiakat látok, borostásak, ruhájuk gyűrött, apám körül tolonganak és izgatottan magyaráznak: Térj észhez, nem viheted magaddal a kisfiút. Gyerek még. Apám rám néz. A copfjaimat újságpapírba csomagolta, a sarokban vannak, egy széken, mindenki számára láthatatlanul. Nem viheti magával a kisfiút, a kisfiút. Látja a szememben a könnyeket, lehajol hozzám, és átölel, szorosán tart a karjaiban: Nem lehet, kisfiam, és mosolyog a könnyei mögött, várd meg itt anyát. Ne menj az utcára. Nemsoká visszajövök, nemsokára vége lesz. Gyerünk, mondják a többiek, indulnunk kell a gyülekezőhelyre. És felkerekednek, mint a szélvész. Odamegyek a sarokban, a széken nyugvó papírcsomaghoz, amelyben a copfjaim vannak, és felveszem. Nehéz.

Mindez 1944 őszén történik, esős napok, alacsonyan szálló felhők, minden résen behatol a nedvesség, anyám minden nap biztonságos menedék után jár. Úgy hírlik, vannak védett házak és svéd menlevelek, amelyeket zsidóknak adnak ki, de eddig még nem járt sikerrel. Időközben hatalomra kerültek a nyilasok, még mindig elmondhatatlanul gyűlölik a zsidókat. Szüntelenül átfésülik az utcákat és házakat, minket keresnek. Félek, ha anya elhagyja a lakást. Most minden elsötétül, minden fény végleg kihuny. Már november lehet, állok az ablaknál, és várom, hogy hazajöjjön anya, és várom, és várom.

A Duna-parton. A korábbi képek mind kitörlődtek az emlékezetemből. Nem tudom, hogy jöttem ide, sokan vagyunk. Razzia lehetett. Kihoztak a lakásból? Hol van anya? Körülöttünk nyilasok állnak, fiatal suhancok puskát szegeznek ránk, az arcuk sunyi és gúnyos. Egy szekéren köteleket látok. Mit akarnak velük? Aztán bennünket, gyerekeket hármával előre léptetnek. Hárman vagyunk minden csoportban. Most értem meg, mire kell a sok kötél. Felsőtestünkönél egymáshoz kötöznek minket, és odaállítanak a rakpart legszélére. Mindig is félttem, ha ezen a partszakaszon sétáltunk: Nagyon meredek itt a part, és vagy öt méter mélyre lejt. Apa hangját hallom: Éva, ne menj a rakpartra, veszélyes. Aztán vállhoz veszik a fegyvert. Csak egyet lőnek, a középén álló kislány fejére céloznak, ő pedig estében magával ránt engem és a másikat a vízbe. Becsukom a szemem. A gyilkosok spórolnak. Nem én állok középén.

A folyó sodrása magával ragad bennünket, a víz jéghideg, kétségbeesetten rángatom a kötelet, és egyszer csak egyedül vagyok. Ez a vég, gondolom, a vég, és hirtelen Bencét hallom a partról, ahogy lépést próbál tartani a Duna sodrásával. Fut, fut, és én hallom, ahogy szalad és kiabál: Ússzál már, ússzál már, a fene egye meg. Majd felüvölt: Nem sikerül, nem sikerül, a copfok miatt

nem megy. Miket beszélsz, Bence, nincs is már copfom, kiáltom vissza, és úszom, úszom, olyan gyorsan, ahogy ő fut, olyan hangosan, ahogy ő kiabál. Később, nagyon sokkal később, néhány kilométerrel lejjebb meg tudok kapaszkodni egy cserjében, amelynek ágai belelógna a folyóba, és inkább halott vagyok, mint eleven, amikor kimászom a vízből, be a bokrok alá, ott bújok meg, míg ismét levegőt kapok, míg besötétedik. Szakad az eső.

Vacog a fogam, és a ruhám a testemre tapadt, de azért nagyjából tudom, hol vagyok. A XI. kerületben, ahol Kati lakik, az egykori bejárónőnk, aki évekig dolgozott nálunk. Szappan- vagy lisztszaga van, és ha végigsimítja a hajamat, egy kicsit összelisztezi a copfomat. A keze mindig meleg, és én nagyon szeretem őt. Szorosan a házfalakhoz simulva megyek, hogy senki ne lásson, és hála istennek hamar megtalálom az utcát, és felismerem a házat, ahol Kati lakik, és amely előtt sokat álltunk anyámmal, ha üzenetet vittünk neki, vagy valamire szükségünk volt. Rejtekhelyemről látom, hogy valaki belülről kinyitja a nehéz kaput. Egy nyilas karszalagos kövér ember egy ugyanolyan kövér, tiltakozva lihegő kutyát vonszol maga után. Még mélyebbre bújok a rejtekhelyemen. A kapu nem csukódik be rögtön, be tudok surranni a házba. Nem kapcsolom fel a villanyt, sötétben osonok fel a második emeletre. A bal oldali lakás az én Katim lakása, nagyon óvatosan meghúzom a csengőt, és hallom közelgő lépteit. Egy résnyire nyitja az ajtót, számomra nagyon sokáig tart, míg felismer, de aztán behúzza a lakásba, pedig nincsenek már copfjaim, és alattam tócsába gyűlt a víz. A keze meleg, belőlem pedig kitör a sírás.

A következő napokban Kati újra és újra megmenti az életemet. Simogat, beszél hozzám, a kedvenc ételemet főzi, megetet, kifűjti velem az orromat, letörli a könnyeimet. Menekülök hozzá, a melegébe. Kati kérdeget: Hol voltál, kincsem, mit csináltak veled azok a fenevadak? De én csak rázom a fejem, és felemelem a kezem: Ne, ne kérdezzen! Öt nappal később elfogynak a könnyeim, Kati ágyában fekszem, és nagyon messziről hallom: Elmegyek megkeresni anyádat, maradj a lakásban, ne menj az utcára, légy nagyon csendben. A kövér kutyára gondolok és a kövér, karszalagos emberre, és nagyon csendben vagyok. Lábujjhegyen megyek át a kis szobán az ablakhoz, és ha a padló reccsen végtelenül hosszú időre megállok: Ugat-e a kutya, keres-e a gazdája?

Kati lakásában bujkálok 1945 februárjáig. A németek visszavonultak Budapestről, a nyilasok letépik karszalagjukat, és egyenruhájukkal együtt elégetik, aztán megérkeznek az oroszok, és anyám becsenget az ajtón. Nem mert hamarabb előbújni a rejtekhelyéről. Kati és anyám megöleli egymást. Hallom, hogy suttognak a konyhában. A mai napig nem tudom, mit csináltak a gyerekekkel, suttogja Kati, teljesen kimerülve és összefagyva állt az ajtóban, csak úgy folyt belőle a víz, a ruhája meg vérfoltos volt. Nekem el fogja mondani,

mondja anyám. Nekem mindent elmond. Nem hiszem, hogy beszélni tud róla, mondja Kati. Aztán csörömpölnek a kanalak a kávéscsészékben. Kati reggel hozzájutott egy kis cukorhoz, és mindketten édesen szeretik a kávé.

Anya és én beköltözünk a régi lakásunkba. Tapogatózva lépkedünk, igyekszünk élni. A tegnapról nem beszélünk. Mintha egy sötét pincében töltött hosszú idő után kivetek volna bennünket a fényre. Anyám apám után tudakozódik. Hivatalokba megy, a vöröskereszthez. Várnunk kell, mondja. Először is vissza kell menned az iskolába, ez most a legfontosabb. Néha fejét csóválva nézi a rövid hajamat. Idegenek vagyunk egymásnak..

Apa nem jön haza. Soha többé. Elvégeztem az iskolát, könyvelő lettem. Jó könyvelő, ezt az igazgatóim közül sokan tanúsították. Összehozni a számokat, tisztelettel bánni velük, rendben tartani a dolgokat, ez volt az életem. Most már leéltem ezt az életet. Soha nem voltam egészséges, mindig morajlott valami a testemben vagy a fejemben, és mindig kicsi maradtam, mintha annak idején megdermedtem volna. Egy ötvenkettő, ez az én számom. Gyenge a fizikum, mondta a doktornő, akihez járok, csináljon mindent egy kicsit lassabban, mint mások. De erre nem voltam és ma sem vagyok képes. Gyorsan, figyelmesen járok az utcán, állandóan körülnézek. Miért nézelődsz állandóan, kérdezik a gyerekeim, és az unokáim is megkérdezik, ha együtt sétálunk: Kit keresel?

Május 27. van, a nagyobbik lányom születésnapja, mikor a vejem azt javasolja, hogy ebéd után sétáljunk egyet a Duna-parton. Nem akarok a Dunához menni, én mindig a Dunánál vagyok, de alkalmazkodom, nem akarok ünneprontó lenni. Megyünk a parton, a gyerekek és az apák előreszaladnak. A lányaim hozzám igazodnak. Jóllakott, boldog család. A gyerekek izgatottan kiabálva hátrafordulnak: Cserebogarak! Mennyi cserebogár! Én pedig az orrom alatt dűnnyögök: Mi voltunk a cserebogarak. A kisebbik lányom lehajol hozzám: Mit mondtál?

Persze, hogy keresem apámat. Keresem anyámat, azt, aki azelőtt volt. Keresem a két copfomat. Az újságpapírba csomagolt copfjaimat. De egyre idegesebben és kétségbeesettebben keresem a két testvéremet, akinek a nevét sem tudom. Akkor láttam őket először, és nem mutatkoztunk be egymásnak, amikor egymáshoz kötöttek minket. Ők álltak mellettem, és életem minden pillanatában velük zuhanok a mélybe, örökre összekötve, egy kötéllal.